

Написане лишається

С

Мирослава Т. Знаєнко

СПОМИНИ ПРО ВЧИТЕЛЯ: ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ШЕВЕЛЬОВ (1908-2002)

Спомин про велику людину, яка заслуговує на найвищу похвалу від наукового світу, а водночас залишається в моїй пам'яті як жива людина, з якою я провела останні хвилини її життя, не легко писати. Тому хочеться схопити сьогодні як найпростіше тільки ті особисті хвилини, що не зітруться ніколи з моєї пам'яті, а можуть зацікавити тих, що його особисто не знали.

Юрій Володимирович Шевельов був моїм професором на факультеті слов'янських мов і літератур у Колумбійському університеті та брав участь (1973) у захисті моєї докторської дисертації про слов'янську міфологію. Крім того, ми були близькими сусідами. Усього 4 будинки відділяли нас на Клермонт-авеню в Нью-Йорку, де понад 30 років я могла бачити його постійно, то через вікно, коли йшов похилений із тяжкою течкою в руках до університету, – то на вулиці, коли гукав мені: “Доброго ранку, “сусідко!”” Це слово може здаватися незначущим, але для мене в ньому було і тепло, і дружба, і довір'я.

Спільні зацікавлення зводили нас також в УВАН та НТШ, в університеті та при зустрічах, конференціях і святкуваннях, часто на честь його діяльності. Коли я перестала вже бути його студенткою, ми зустрічалися й особисто. Він бував у нас у гостях, любив гладити мою чорненьку кицю та розповідати про свої подорожі світом. Ми відвідували з ним час від часу театри, кіно “на долині міста”, де йшли старі іншомовні фільми, обідали в новому французькому ресторані “Le monde” на Бродвеї та їздили околицями оглядати відомі парки скульптури на природі, які він дуже любив і по цілому світі відвідував.

Узагалі, усі поїздки його за кордон, а їздив він дуже часто, були спрямовані на те, щоб відкривати для себе світи мистецтва та культури інших народів. У Києві під час першого міжнародного конгресу МАУ в 1990 р. ми також ходили разом у музеї, включно з музеєм російського мистецтва, де йому ласкаво дозволили оглянути заховані картини Ге, про якого він саме тоді писав працю.

Також у Києві на одному прийнятті МАУ ми сиділи цілий вечір при одному столі з О. Гончаром і його дружиною, і я не почула тоді жодного загостреного слова, навпаки, вони дуже щиро і дружньо розмовляли.

Юрій Володимирович мав пригодницьку душу та прекрасне почуття гумору. Особливо захоплювався їздою авто (як пасажир), та не міг стримуватися від порад. Не забуду його слів, коли одного разу він намовляв мене зробити заборонений скрут на вулиці і я відмовилася – “Ой, сусідко, я бачу, що моя крихітка німецької крові мені не забороняє, а ваша вас стримує”. Ще іншого разу, коли поверталися з його подругою пані Оксаною Соловей пізно вночі до дому вулицями Нью-Йорку, я загубила дорогу та вибачалася. “Нічого, – сказав, – “можете і далше так блудити, Нью-Йорк такий цікавий і прекрасний”. Я пожартувала тоді, що він справді “лебенсгустіг”, і ми всі троє довго і щиро сміялися. Дуже шкодую, що не сповнила одного з його останніх бажань – прогулятися з ним автом уздовж Бродвею аж до 42 вулиці, якої давно не бачив. Нас зблизила в останніх роках ще одна подія. Коли в 1992 році я повернулася з Японії і розказала йому про

Мирослава Томоруг Знаєнко – проф. Ратгерського університету (Нью-Джерсі, США)

прекрасно збережену в бібліотеці Саппоро (на Гоккайдо) частину бібліотеки мого колишнього професора Єйльського університету історика Юрія Вернадського, він мене попросив дізнатися щодо збереження там і його бібліотеки. Я це зробила, і він до кінця життя дякував мені, що знайшла приміщення для його “дітей” – його книжок, найцінніших скарбів його життя. Він подарував мені два чудові томи мистецтва Японії, своєму похресному Теодорові Костюкові залишив прекрасну збірку книжок про світове мистецтво, ще деякі інші книжки та матеріали після його смерті були передані в бібліотеку УВАН. Свій особистий архів передав набагато раніше до Колумбійського університету, де нині зберігається в архіві Бахметьєва.

Від 1958 до 1977 р. Юрій Володимирович був одним із найбільш поважаних професорів Колумбійського університету (куди перебрався після викладання в Гарварді). Його виклади раз на тиждень у тих роках відвідували не тільки студенти славистичного та інших відділів нашого університету, а приїздили і слухачі з віддалених університетів, навіть із Канади.

Його колегами у славистичному відділі в той час були відомий знавець Достоєвського Роберт Белнап, богеміст та фольклорист Вілліам Гаркінс, лінгвіст та спеціаліст із слов'янської цивілізації Радо Ленчек, полоністи Гарольд Сегел та Єржи Кжижановський. Російську та радянську дітератури викладали, крім Белнапа та Сегела, Руфус Матюсон, Роберт Магваєр, Леон Стілман. Борис Унбегаун, відомий лінгвіст Оксфордського університету та друг Юрія Володимировича, не раз заступав його, коли той був у відпустці.

Предметами викладів Юрія Володимировича були праслов'янська мова (Common Slavic), староцерковнослов'янська: фонологія та морфологія й тексти (Old Church Slavonic), історія української та білоруської мов, історія чеської і словацької мов, морфологічна структура сучасної російської мови, та докторський семінар для лінгвістів. Усі ми, студенти славистики, трохи боялися, але й обожнювали його. У докторській програмі славистичного відділу можна було спеціалізуватися в лінгвістиці (слов'янському мовознавстві) або російській літературі (пізніше і у слов'янській цивілізації). Від усіх нас, навіть студентів літератури, вимагалось, крім російської, знання другої слов'янської мови та літератури (чеської, польської або сербо-хорватської – багато пізніше й української), а також двох неслов'янських мов: французької та німецької (для дипломів магістра – однієї) та докладніше знання загального слов'янського мовознавства. Вимогою також було писання всіх праць англійською, і ми дещо іронічно ставилися до студентів Нью-Йоркського університету, де тим іммігрантам, які недобре знали англійську, було дозволено писати й російською.

Для студентів літератури курс Юрія Володимировича можна було обійтися історією російської мови, яку викладав Леон Стілман, але більшість із нас, “серйозних” студентів, вважали за свій обов'язок не пропустити жодного з його курсів.

Між студентами лінгвістики, що написали докторські дисертації під його проводом (або схваленням), – дуже відомий славіст й україніст університету в Тель-Авіві в Ізраїлі Павло Векслер (про слов'янські впливи на їдиш, МА 1962, пуризм в українській та білоруській мовах, 1967); Юрій Перфецький, професор Університету Ла Салл (про асиміляцію приголосних у польській та російській мовах, МА 1966, Галицько-Волинський літопис: Іпатієвський кодекс, 1970); Роберт Матгісен, професор лінгвістики університету Браун (про морфологію церковно-слов'янських синодальних дієслів, 1972); лінгвіст-перекладач Тереса Алт (на тему мови Литовського Статуту 1529, МА 1969, мови Руської правди, 1979); Николай Озеров (про Синявський Патерик, 1976). Частинно під його проводом (або як члена наукової ради) працювали 11 літературознавців. Юрій Володимирович був другим рецензентом моєї дисертації про джерела богів древніх слов'ян (1973). Його студенти Роберт Магваєр, пізніше його колега та автор великої праці про Гоголя, професор славистики Пеннстейтського університету Михайло Найдан, бібліограф Колумбійського університету Ольга Дигдалевич Делла Кава, автор дисертації про проповіді Теофана Прокоповича (1972), Семен Погорілий, автор праці про ненадруковані твори Володимира Винниченка (1971) та багато інших. Широкий діапазон зазначених тем свідчить про готовність Юрія Володимировича підтримувати всі вияви наукових зацікавлень своїх студентів.

Юрій Володимирович був прекрасним викладачем із чітко зорганізованим матеріалом на маленьких карточках, на які рідко споглядав. Англійська мова його була бездоганна, і він нею пишався. На одній доповіді в УВАН він навіть признався, що про наукові речі говорити нею йому легше.

Під час викладів наголошував на потребі дивитися завжди на старі факти з нової позиції, не довіряти джерелам та *de viso* все перевіряти, розглядати матеріал системно, застосовуючи всі три аспекти дослідницького процесу – синхронічний, діахронічний, історико-порівняльний, методологію, якою він користувався у своїх монументальних працях: “Передісторії слов’янської мови” (A Prehistory of Slavic) та “Історичній фонології української мови” (Historical Phonology of Ukrainian).

Викладав, як згадано, раз на тиждень, любив п’ятницю, не любив зайвих дискусій під час викладів, не ставив особливо добрих оцінок. Испити ми звичайно здавали два рази на семестр, посередині та вкінці семестру. Водночас радо розмовляв зі студентами після лекцій і був завжди готовий зустрітися з ними особисто для вияснення матеріалу та порад.

Знання Юрія Володимировича було енциклопедичним, пам’ять феноменальна, його авторитет – для нас святим. Коли в 1989 році я запропонувала тему моєї майбутньої дисертації про Кирило-Методіївське братство і він мене трохи іронічно спитав: “А що ж ви там оригінального знайдете, коли не буде доступу до архівних матеріалів?” – я без жодного аргументу покинула цей намір. Уже кілька років пізніше він одного разу несподівано спитав мене: “А що ж сталося з вашим наміром писати про Кирило-Методіївське братство?” На мою відповідь, що саме він мене від того відмовив, сказав: “Ну добре, але чому ж ви тоді не старалися переконати мене у можливості реалізації Вашого проекту?”

Іншим разом, усього за кілька тижнів перед кінцем його життя, він завважив, що словацька мова не має тих самих прикмет, що українська, і він схиляється вважати її тільки розвиненим чеським діалектом. Коли я почала з ним сперечатися, знаючи цю мову з дитинства, він знову несподівано запитав: “А чому ж Ви тоді не писали у мене дисертації на цю тему?” Аж тоді я зрозуміла його, для нас часто загадкову, нехить переконувати чи надмірно заохочувати студентів працювати над тією чи іншою темою. Він міг остерігати нас перед пастками дослідницьких процесів, але при написанні оригінальних праць очікував самостійного мислення та повного переконання в можливості здійснення наших проектів. Іншими словами, він не бажав творити біля себе школи науковців, що думали його категоріями, служили його концепції науки або були віддані його науковим цілям. Він був радий бачити коло себе людей, готових критично мислити, віддано працювати і – застосовуючи в нього ж таки надбане знання – заговорити власним своїм голосом!

Павло Векслер, один із найбільш успішних його студентів, якого Юрій Володимирович запросив стати редактором його серії історичних фонологій у виданні Carl Winters Universitätsverlag (де в 1977 р. він надрукував свою історичну фонологію білоруської мови), схарактеризував у свій спосіб його підхід до науки: “Він мав енциклопедичні знання і був справжнім універсалістом, зацікавленим в усіх мовах і в усіх культурах, не тільки слов’янських...”.

Ці слова варто пам’ятати, коли розглядаємо багату різноманітну спадщину Шевельова мовознавця, літературознавця, мистецтвознавця, Шевельова-Шереха – визначного мислителя нашої “до- і пост-тоталітарної епохи”. Шевельов був передусім і понад усе науковцем, безперечно українським, безперечно людиною, що посвятила більшість своєї життєвої енергії служінню українській науці. Водночас він – у повному розумінні того поняття – людина європейської та світової культури. Він бачив Україну, українську науку і своє місце в ній тільки в цьому універсальному контексті. (Може, тому він так любив і шанував Оксану Забужко й Тамару Гундорову.) Саме в цьому аспекті його характеру можна, на мій погляд, шукати ключ до його складної, але суцільно-гармонійної творчої особистості.

Зупинюся на ще одному знаменному спогаді. Коли о першій годині дня у п’ятницю 22 листопада 1963 року вбили президента Америки Джона Ф. Кеннеді і ми, приголомшені, трьома годинами пізніше з’явилися на лекції Юрія Володимировича й намагалися це

обговорювати, він лише криво якось підсміхнувся і сказав: “Так, це було життя, але наука не знає смерті” – і почав викладати...

Подібно було й тоді, коли біля 9 години ранку в суботу 11 квітня 2002 року відійшов від нас у вічність Юрій Володимирович Шевельов, 30 українців брало участь у міжнародному конгресі АСН (Асоціації для вивчення національностей) у Колумбійському університеті (усього кілька будинків від лікарні). Точно три години пізніше, під час зустрічі ААУС (Американської асоціації українців), усі вони вшановували хвилиною мовчання “вічну пам’ять” незабутнього Вчителя – і, за його прикладом, розійшлися по наукових сесіях...

І останнє. Того ранку 11 квітня 2002 року о 7 годині я сиділа біля Юрія Володимировича в лікарні. Він був дуже ослаблений, але повністю при свідомості, і ми розмовляли. Запитав про свій годинник і попросив окуляри. Вони лежали на столику, і я дала їх йому. Він міцно взяв їх в обидві руки і так лежав, не знаючи, що дві години пізніше його очі вже не побачать світу. Десь біля 8 години ранку йому стало тяжко дихати, і я покликала лікарів, медсестер та подзвонила його хрещеному синові Теодорові Костюкові та пані Оксані Радиш, щоб вони негайно приїхали.

Але о 9:15 його вже не стало. Мені ще дозволили зайти до кімнати й попрощатися з ним. Що ж, я поцілувала його руки, похилилася над ним і ридала. “Ви дочка?” – запитала медсестра. “Ні, я тільки його студентка”, – сказала я.

м. Нью-Джерсі (США)

Тамара Гундорова

БУДЕННІ СПОГАДИ ПРО НЕБУДЕННУ ЛЮДИНУ

Я сиджу за столом і пишу все це на вулиці Клермонт у Нью-Йорку. Це на тій самій вулиці й по сусідству з тим будинком, де жив Юрій Володимирович Шевельов. Колись під час першої нашої зустрічі він подарував мені свою “Третю сторожу”, зробивши надпис “Тамарі Іванівні Гундоровій на добру згадку про Нью Йорк і нью йоркчан від автора. ЮШ”. Отож у моїй пам’яті Шевельов завжди є ньюйоркчанином. Думаю, саме тут, у Нью-Йорку, йому подобалося жити, особливо тому, що можливостей для культурного життя тут завжди вдосталь. Я розділяю любов Юрія Володимировича до Нью-Йорка – захоплена цим містом. Саме тут мені хотілося почати свої спогади про Шевельова.

Це було влітку 1996 року, коли я вперше, через два тижні після захисту своєї докторської дисертації, приїхала на довший час до Нью-Йорка. Я зателефонувала Юрію Володимировичу, назвала себе й попрохала про зустріч. Бути тут і не побачити метра було б для мене великою втратою. Юрій Володимирович сказав, що зараз над чимось працює, а тому призначив побачення на пізніше. Напис на “Третій сторожі” має дату 16.7.96, отож наше перше побачення відбулось саме цього дня. Я припускаю, що саме тоді Шевельов писав свою статтю “Го-гай-го”, присвячену “бу-ба-бістам”. Тоді, у червні 1996 року, я теж доповідала на конференції в Урбані де Шампейн про постмодерний карнавалізм і Бу-Ба-Бу, отож цей збіг мене пізніше дуже тішив.

Розповідаючи про свою першу зустріч з Юрієм Володимировичем, не можу оминати деталі. Пригадую, що досить сильно застудилася, працюючи в Бахметьєвському архіві Колумбійського університету над спадщиною В.Винниченка. В архіві було дуже холодно, на вулиці – дуже спекотно. Я брала із собою светр і виглядала, ідучи до університету, як ведмідь зі шкурою посеред пустелі. Одначе я все ж таки захворіла. Але зустріч не повинна бути відкладеною! Отож 16 липня я наблизилася до дверей Юрія Володимировича. Перед дверима лежав килимок, який я дуже запам’ятала й не раз потім бачила. Він мене зворушував – на килимку була прикріплена збоку квітка, здається, біла ромашка. Виглядала самотньо, але грайливо. На тому куті йому кляли пошту.